

ULUSLARARASI SİSTEM VE KURALLARA DAYALI DÜNYA DÜZENİ: ÇOK TARAFLI DENGİ ARAYIŞLARI

GÜN KUT

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ-TÜSİAD DIŞ POLİTİKA FORUMU
ARAŞTIRMA RAPORU

DPF 2019- AR 01

**ULUSLARARASI SİSTEM VE
KURALLARA DAYALI DÜNYA DÜZENİ:
ÇOK TARAFLI DENGİ ARAYIŞLARI**

Gün Kut

Boğaziçi Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ - TÜSİAD

DIŞ POLİTİKA FORUMU

Araştırma Raporu

DPF 2019-AR 01

Yazar Hakkında

Gün Kut, Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi ve Boğaziçi Üniversitesi Rektör Danışmanıdır. Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini ise State University of New York'ta tamamlamıştır. 2010 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Uluslararası Sözleşmesi'nin denetim organı Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (CERD) üyesi olarak ırkçılık, ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükle uluslararası mücadele alanında katkıda bulunmaktadır. Türk dış politikası, uluslararası ilişkiler ve siyasi tarih konularında yayınları vardır. 2010 yılında da "Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğün Tarihi: Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Değişim" başlıklı raporu Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu için hazırlamıştır.

İçindekiler

Executive Summary	5
1. Giriş	6
2. Devlet ve Uluslararası Sistem	6
3. Güç ve Güvenlik İkilemi	7
4. Uluslararası İlişkilerin Düzeni	8
5. Çok Kutuplu Düzen	8
6. İki Kutuplu Düzen	10
7. Soğuk Savaş Sonrası Düzen Arayışı	11
8. Yeni Düzenin Parametreleri	11
9. Liberal Düzenin Geleceği	14
10. Yeni Düzenin Kutupları	16
11. Çok Kutuplu Asimetrik Denge Modeli	16
12. Asimetrik Çok Kutuplu Düzenin Dinamikleri	21

Executive Summary

The current international system is based on the independent sovereign nation-states, recognizing each other as equals. The assumption of sovereign equality also refers to respect for territorial integrity and refraining from use of force in international relations. This system developed its rules as a result of a historical evolution, which resulted in today's international law and institutions. However, the lack of collective enforcement capability of the equality-based self-help system and the power asymmetries imposed limits to the effectiveness of rules. This gap is bridged by balance of power mechanisms providing for order in an otherwise anarchic system. Order defined by balance of power configurations historically took different forms, from classical multipolarity to bipolarity from the end of Napoleonic Wars until the end of the Cold War. Since 1990s, the world order is going through yet another transformation, from bipolarity to a new multipolarity. The candidates for poles are China, the EU, Russia and the USA. The balancing act takes place at two levels, economic and military, the capabilities of actors being also determined by their technological and soft power configurations. Because the capabilities of actors involved are not distributed equally across the two levels, the new order seems to evolve towards an asymmetric multipolarity. While the main rules of the system will continue to be generally accepted, the multipolar rivalry for predominance and tactically shifting partnerships as a result will determine the future of alliances within the order.

1. Giriş

Yirmibirinci yüzyıl dünyası ulus-devlet sistemi üzerine kurulu olmaya devam ediyor. Ulus-devlet sistemi uzun süredir mevcut ve temel kuruluş ilkesi eşit egemenlik kavramını karşılıklı olarak kabul etmiş devletlerin bir arada yaşaması esasına dayanıyor. Bu sistem tarihi süreç içerisinde değişerek ve dönüşerek oluşmuş bir sistem. Tarihte bir başlangıcı var, tarihteki her şey gibi muhtemelen sonu da gelecek. Bu sonu hazırlayan değişim ve dönüşüm devam etmekle birlikte, yakın gelecekte sistemin bugünkünden köklü biçimde farklılaşacağı yönünde bir işaret görünmüyor. Ancak yine tarihe baktığımızda sistem içerisinde kısa ve orta sayılabilecek vadelerde kesin biçimde farklılaşan bir şey var: Sistemi yürüten düzen. Kısaca tanımlarsak, çıkarlarını korumaktan kendileri sorumlu olan devletlerin varlıklarını sürdürmek için birbirleriyle oluşturdukları denge durumu bir düzen yaratıyor. Bu raporun amacı, içinde bulunduğumuz dönemde uluslararası ortamda tanık olduğumuz gelişmelerin yeni bir denge durumunun, yani yeni bir dünya düzeninin habercisi olup olmadığını aşağıdaki varsayımlar çerçevesinde tartışmak.

2. Devlet ve Uluslararası Sistem

Bugün geçerli hukuki tanıma göre devlet, sürekli bir nüfusa, sınırları belli bir toprak parçasına, hükümete ve diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesine sahip olan bir uluslararası hukuk kişisidir.¹ Diğer bir deyişle, devlet olmak için nüfus (ulus), toprak (ülke), siyasi örgütlenme (hükümet) ve karşılıklı tanınma (eşit egemenlik) gerekir. Bu şartları taşıyan dünya siyaseti aktörleri, bağımsız, egemen, kendilerine ait olduğunu ilan ettikleri topraklar üzerinde yaşayan insanları bağlayıcı kurallar koyma yetkisine sahip hükümetler olarak kendileriyle aynı yetkilere sahip olduklarını kabul ettikleri diğer aktörlerle karşılıklı etkileşim içerisinde.

Dünya siyasetinde yer alan devletlerin sayısı tarih içerisinde sürekli değişmiş, çok yakın geçmişte dahi bu sayı büyük oynamalar göstermiştir. Örneğin Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 1945'te 51 devlet tarafından kurulduğu, bugün ise üye sayısının 193+2'ye² ulaştığı, yeni üyelerin daha önce var olan devletlere ait olduğu kabul edilen topraklarda ortaya çıktığı düşünülürse, devlet sayısındaki değişimin sistemin niteliğini etkilemediği sonucuna varmak mümkündür. Sistemin baki kalan niteliği, bağımsız ve eşit egemen devletlerin, toprak bütünlüğü ve vatandaşların güvenlik ve refahı konularında tek yetkili olarak varlıklarını sürdürme güdüsüne sahip olmalarıdır. "Devletin üzerinde ve ona hakim başkaca bir otorite yoktur ve olması kabul edilemez" varsayımı, günümüz ulus-devlet sisteminin merkezini oluşturur.

Devletlerin topluca bu varsayımı kabullenmeleri ve bunu karşılıklı olarak teyit etmeleri, eşit egemenlik üzerine kurulu, devletler arasında hiyerarşiyi meşru görmeyen bir sistem oluşturmuştur. Sistemin kurucu ilkeleri, yirminci yüzyılda yaşanan dünya savaşlarının ardından 1919 ve 1945'te hükümetlerarası örgütler olarak ortaya çıkan Milletler Cemiyeti ve onun ardılı Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluş belgelerinde kayda geçirilmiştir.³ Buna göre üye devletler, birbirlerinin bağımsızlık, eşit egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı

¹ Devletlerin Hakları ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi (1933), md. 1.

² 193 tam üye, 2 daimi gözlemci üye (Filistin ve Vatikan).

³ Milletler Cemiyeti Misakı, md. 10; Birleşmiş Milletler Şartı, md. 2.

göstermeyi ve aralarındaki anlaşmazlıkları güce başvurmadan çözümlemeyi taahhüt etmişlerdir. Sonuç olarak, günümüzde tanımlandığı haliyle ulus-devlet sistemi fetih gibi zora başvurarak toprak edinme, hiyerarşik imparatorluk düzenleri kurma ve anlaşmazlıkları savaş yoluyla çözme gibi dünya tarihinin neredeyse tamamında varolmuş, kabul görmüş, ancak her defasında giderek daha büyük yıkımlara yol açmış yöntemlerin reddine dayanmaktadır. Ancak bunu tek başına sağlayacak bir dünya otoritesi yoktur. Zaten olmaması sistemin mantığı gereğidir. Dolayısıyla sistemin varlığı, her bir devletin kendi imkanlarıyla kendisi için eşit egemenlik ilkesini savunmasına bağlıdır. Uluslararası ilişkilerin eşitler arasında anarşik bir sistem oluşturduğu anlayışı özünde bu tespite dayanır.

3. Güç ve Güvenlik İkilemi

Eşit egemenlik soyut bir ilkedir. Hayata geçmesi için devletin aktif bir eylemde bulunması gerekir. Devletin eylem aracı hükümdür. Hükümet devletin ülkesi ve nüfusu üzerinde iktidar kullanır ve bu iktidarı diğer hükümetlere kabul ettirir. Devlet bu eylemleri sürdürebilen hükümetlerle kaimdir. Ancak eşit egemenlik kavramı ile bunu sürdürmenin aracı olarak iktidar kavramı bu aşamada çelişmeye başlar. Çelişkinin temel unsuru iktidarın güce ihtiyaç duymasıdır. Eğer devletler eşitse, eşitlik iktidarın kullanımında devletin üzerinde bir otorite olmamasıysa, bu durumu sağlamak ve korumak her bir devletin kendi hükümetinin sorumluluğundaysa, bu sorumluluğun başlıca gereği bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşı tehditlerin bertaraf edilmesidir. Bu ise güç ile doğrudan orantılı olarak mümkündür. Bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüklerine karşı tehditleri en kolay savabilecek devletler en güçlü devletlerdir.

Güç, uluslararası ilişkilerde tartışmaya en açık kavramlardan biridir. Kısaca ifade etmek gerekirse, tanımlanması zor, ama karşılaşıldığında derhal tanınan bir kavram olarak güç, bir ilişki biçimi olarak anlaşılmalıdır. “Güçlü devlet” dendiğinde kastedilen, eşit egemen devlet niteliğine karşı tehditleri en az gayretle savabilen ve nüfusunun güvenlik ve refahını en düşük maliyetle sağlayabilen devlettir. Bunlara aracı olabilen her şey gücün unsurları olarak kabul edilebilir. Ancak bu unsurların zaman içerisinde niteliksel olarak değişebileceğini akılda tutmak gerekir. Örneğin Sovyetler Birliği, askeri gücün esas olduğu, nükleer silahların da askeri gücün en önemli bileşeni olduğu Soğuk Savaş döneminde, neredeyse bu şekilde tanımlanmış gücünün zirvesindeyken devlet olma niteliğini yitirmiştir. Her durumda, devletler eşit egemen varlıklarını sürdürmenin başlıca aracı olarak güçlerini artırma yöntemini benimsemişlerdir.

Sürekli olarak güçlenme güdüsü çözümü olmayan bir ikilemi de beraberinde getirir. Olası tehditleri bertaraf edebilmek amacıyla sürekli artırılan güç, diğer devletlere karşı tehdit oluşturacağı ya da öyle algılanabileceği için tüm devletler açısından içinden çıkılamayan bir sarmal söz konusudur. Güvenlik ikilemi, kendi savunma yeteneklerini artırırken saldırı yetenekleri de artacağından başkalarını savunma ve saldırı yeteneklerini artırmaya zorlama, dolayısıyla kendine karşı tehdidi de artırmaya yol açma durumuyla karşı karşıya kalmaktır. Tarihte bu ikilemin sonuçları karşımıza sürekli olarak askeri teknolojilere yatırım ve

silahlanma yarışı biçiminde çıkmıştır. Dolayısıyla refahtan silahlanmaya aktarılan pay artarken savaşlar da giderek daha maliyetli ve yıkıcı olmuştur.⁴

4. Uluslararası İlişkilerin Düzeni

Her devlet hükümeti aracılığıyla çıkarlarını koruma iradesini ortaya koyduğunda diğer devletlerin benzer tepkileriyle karşı karşıya kalır. Bağımsızlık, her devletin çıkarlarını kendi arzu, imkan ve uygun bulduğu yönetime göre savunma özgürlüğü olarak görülürse, bağımsız devletlerden oluşan bir sistemde devletlerin çıkarları çatıştığında güçlü olanın iradesini diğerlerine dayatması ihtimali, eşit egemenliğin gerçek anlamda uygulanması önündeki başlıca engeldir. Sistemin kurallar bütünü oluşturarak uluslararası hukuk ve kurumlar, sürekli gelişmekte ve kapsamalarını genişletmekte, bu sayede ortaya çıkan çeşitli rejimle ve forumlar devletlerarası ilişkilerde anlaşmazlıkların barışçıl çözümü için vazgeçilmez araçlar olmayı sürdürmektedir. Ancak uluslararası sistemde kurallar ve kurumlar haladevlet egemenliğinin üzerinde değildir. Kuralların çiğnenmesi durumunda yaptırım araçları da sistemin hiyerarşiyi dışlaması nedeniyle sınırlıdır. Dolayısıyla anarşik sistemin sürdürülebilmesi, yani hiyerarşik bir sisteme dönüşüm engellenerek eşit egemen, bağımsız devletlerin birarada varolmaya devam etmesi, bu sorunun çözümüne bağlıdır. Diğer bir deyişle, anarşik bir sistem bir aşırı uçta kaosa ya da diğer aşırı uçta tek merkezli bir dünya devletine/imparatorluğuna dönüşmeden nasıl bir düzen sayesinde varlığını koruyabilecektir? Eşit egemen ve bağımsız devletlerin rejimleri ve toprak bütünlükleri, aralarındaki güç farklarına karşın nasıl zorlama, istila, işgal, fetih gibi şiddete dayalı dış müdahaleler karşısında güvencede olabilecektir? Bu tehditlerin yol açtığı sürekli savaş ihtimali nasıl azaltılabilir?

Bu soruların cevabı, karşılıklı tanımaya dayalı formel/hukuki eşitliğin ötesinde, uluslararası siyasi dinamiklerin analiziyle ortaya çıkar. Güç asimetrisi ve güvenlik ikilemiyle karşı karşıya olan devletler, kendi başlarına karşılayamayacakları tehditleri bertaraf edebilmek için ortak tehdit algısına sahip diğerleriyle hareket etme eğilimi gösterirler. Geleneksel “düşmanımın düşmanı dostumdur” sözü bu durumu özetler. Herhangi bir dış tehdit algılayan ve kendi imkan ve yeteneklerini benzer algılara sahip başka devletlerinkilerle birleştirerek bu tehditleri karşılayabilen devletlerin uluslararası düzlemdeki siyasi davranışları bir düzen oluşturur. Düzenin yapısal görünümü, farklı saiklerle kendi tekel çıkarları için birlikte hareket eden devletlerin davranışlarına kural ve kısıtlar getiren güç dengesi mekanizması olarak ortaya çıkar. Güç dengesi, tarihsel süreç içerisinde değişik biçimlerde varlığını sürdürmüş ittifaklar dinamiğidir. Başlıca gözlemlenebilir sonucu, uluslararası sistemin temel ilkeleriyle korunarak devletlerarası rekabetin çatışmaya dönüşme, yani savaş ihtimalini azaltmak olmuştur.

5. Çok Kutuplu Düzen

Uluslararası sistemin düzeni tarihsel bir süreç içerisinde evrilmiş ve yakın sayılabilecek geçmişte tüm dünya siyasetini belirleyecek nitelikte, tanımlanabilir bir güç dengesi yapısına dönüşmüştür. Ancak Avrupa’daki Otuz Yıl Savaşları’nı (1618-1648)

⁴ Tahmini yaklaşık asker ve sivil savaş zayıtı Napolyon savaşlarında (1803-1815) 6 milyon, Birinci Dünya Savaşı’nda 20 milyon, İkinci Dünya Savaşı’nda 60 milyon kişidir.

sonlandıran Vestefalya Barışı'nın eşit egemenlik kavramını hükümdarların üzerinde anlaştıkları bir kural haline getirmesinin ardından geçen yaklaşık 150 yılda gözlemlenen bu süreç, yine Avrupa'da Napolyon Savaşları'yla ciddi bir kriz yaşadı. Ondokuzuncu yüzyılın başında güç dengesi, Fransa merkezli hiyerarşik bir imparatorluk düzeni amaçlayan Napolyon Bonapart tehdidini ancak çeşitli savaş ittifakları aracılığıyla etkisizleştirebildi. 1815 Viyana Kongresi'nde bir araya gelen Napolyon karşıtı savaşların taraflarınca üzerinde anlaşıldığı varsayılan Avrupa Uyumu, o dönemde dünya siyasetinde önemli rol oynayan devletlerin oluşturduğu bir düzen kurma girişimi olarak ortaya çıktı. Avrupa Uyumu, eşit egemenlik kavramını hükümdarların mutlak otoritesine dayalı rejimler ve bu rejimlere sahip devletlerin toprak bütünlüğüne saygı yoluyla hayata geçirmeyi amaçlıyordu. Ancak sistemin iç zaafiyeti olan güç sarmalı, güvenlik ikilemi ve asimetrik güç dağılımı, çıkar çatışmalarının mümkün olduğunca şiddete başvurmadan çözümü için güç dengesi siyasetini bu düzenin asli unsuru olarak sürdürdü.

Çok kutuplu düzen, bu güç dengesini yansıtan formel ya da enformel kurallar bütünüdür. Görece az sayıda devletin birbirlerine karşı dengeli gözeterek tüm tanınmış bağımsız devletlerin oluşturduğu topluluğun kabullendiği temel ilkeyi (hiyerarşik olmayan bir sistem) ortadan kaldırmaya yönelik tehditleri bertaraf etmeleri, yani sistemin istikrar ve sürekliliği amaçlanmıştır. Çok kutupluluk, denge unsuru devlet sayısının ikiden fazla olmasını yansıtır. Klasik çok kutuplu denge modelinde geleneksel olarak 5 devlet olduğu kabul edilir. Ondokuzuncu yüzyıl sonu itibarıyla bu devletler İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Prusya'dır (1871 sonrasında Almanya). Bu devletler arasındaki rekabet, ideolojik karşıtlık içermeyen, konvansiyonel silahlanma yarışı, gizli diplomasi ve karşılaştırılabilir güç parametrelerine dayalı değişken ittifaklar aracılığıyla, sistem içerisinde sürdürülmeye çalışılmıştır.

Değişken ittifaklar ve devletlerin birbirlerine haber vermeden taraf değiştirmelerine olanak sağlayan gizli diplomasi, kutuplaşmanın öngörülebilirliğini azaltan faktörlerdir. Dolayısıyla taraflar, görece olarak fazla güçlenerek tehdit oluşturduklarında, müttefiklerinin kendi güvenlikleri için gizli ya da açık şekilde karşı tarafla anlaşabileceğini hesaba katmak zorundadır. Bu da dinamik bir denge durumu oluşturur. 1815-1914 arası dönemde gözlemlenebilen bu denge, Avrupa devletlerinin kıta içerisinde birbirleri aleyhine toprak edinme amaçlı girişimlerini engellemiş ya da Kırım Savaşı (1853-1856) örneğinde olduğu gibi istila ve fetih girişimlerini cezalandırmıştır. Düzenin amacı savaşı engellemek değil, sistemi hegemonya kurmak için değiştirme girişimlerini gerekirse savaş yoluyla önlemek olduğundan, temel hedef istikrardır.

Çok kutuplu düzenin, yüz yıl boyunca Avrupa'da istikrar amacını büyük ölçüde gerçekleştirdiği düşünülür. Düzenin çökmesi, yani sistem açısından görece istikrar döneminin Birinci Dünya Savaşı gibi o güne kadar görülmemiş yaygınlık ve yoğunluktaki bir şiddet ve yıkımla sona ermesi, dünyada tanınmış bağımsız ve eşit egemen devletlerin mülkiyetinde olmadığı varsayılan topraklar üzerindeki rekabet yüzünden olmuştur. Emperyalist koloni paylaşma mücadelesi ve sanayi devriminin getirdiği yeni güç parametreleri, kıta dışında kızılsan yayılcı çıkar çatışmalarını çok kutuplu düzen araçlarının çözemeyeceği boyutlara taşıyınca Avrupa merkezli çok kutupluluk da büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır.

Savaşın ardından gelen 30 yıllık istikrarsız dönem, çok kutuplu güç dengesinin işlevini bütünüyle yitirdiği, eski yapıların büyük ölçüde değişime uğradığı ve yeni denge arayışlarının ortaya çıktığı bir ara dönem olarak görülebilir. Bu dönemde savaşın galipleri dahil tüm

imparatorluklar İkinci Dünya Savaşı sonrasına uzanan bir süreç içerisinde tasfiye oldu. Sistemin istikrarı için devletlararası bir örgütten yararlanma düşüncesi kabul gördü. Bu amaçla kurulan Milletler Cemiyeti, ortak çıkar için demokratik yöntemlerle anlaşmazlıkları barışçıl çözümlere ulaştıracak bir forum olarak tasarlandı. Gizli diplomasi terkedildi. Savaşın siyaset aracı olmaması ve silahsızlanma yönünde uluslararası girişimler başlatıldı.

Bununla birlikte iki savaş arası dönem sistem karşıtı rejimlerin de başta Avrupa olmak üzere dünyada yayılmaya başladığı dönem oldu. Sosyalizm, Faşizm, Nazizm, ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan alternatif çözüm önerileriyle iktidara taşınan ideolojilerdi. Bu iktidarların önderliğinde yeni düzen arayışlarını altüst eden revizyonist akım, İkinci Dünya Savaşı'nın da habercisi oldu.

6. İki Kutuplu Düzen

İkinci Dünya Savaşı, egemen ve bağımsız devletlerin toprak bütünlüğü ve eşitliği ilkelerine dayalı sisteme karşı en büyük meydan okuma sayılabilir. Ancak Napolyon Savaşları örneğinde olduğu gibi bu meydan okumaya da hiyerarşik bir yeni sistemi kabullenmeye yanaşmayan devletler (sistem karşıtı SSCB dahil) direndi ve baskın çıktı. Ancak eşit egemen devletler sisteminin sürmesi, yeni bir denge ve buna dayalı iki kutuplu yeni bir düzenin kurulmasına da yol açtı. İki kutuplu düzen iki savaş arası dönemde yaşanan gelişmelerin izlerini yansıtacak bir biçimde ideolojik temelli rejim farklılıkları üzerinde şekillendi. Savaş ertesinde dünyanın en güçlü iki devleti olarak ayakta kalan ABD ve SSCB, aralarındaki ittifakın karşılıklı tehdit algısıyla son bulması üzerine bir rekabet sarmalına girdiler. Yeni rekabet rejim güvenliği boyutunu da içerdiğinden, rejim ihracı yoluyla güvenlik koridoru oluşturma girişimleri kutuplaşmanın tüm dünyaya yayılması sonucunu getirdi. Birbirine alternatif iki ekonomik, sosyal ve siyasi ideolojiyi yansıtan rejimler, aralarındaki en güçlülerin önderliğinde karşılıklı bir denge oluşturmaya çalıştılar.

Soğuk Savaş, 1945 sonrası iki kutuplu denge düzeninin sistemin istikrarını korumaya çalıştığı yaklaşık yarım yüzyıllık dönemdir. Yeni düzeni Birinci Dünya Savaşı öncesi çok kutupluluktan ayıran başlıca özellikler, ideolojik rekabet, denge oluşturan güç sayısının ikiye düşmesi, bu iki gücün tüm diğerlerinin çok ötesinde imkan ve kabiliyetlere sahip olması, düzenin önderleri arkasında rejim tercihine göre gruplaşma, gruplararası geçişlerin imkansızlığı, nükleer caydırıcılık ve buna yönelik silahlanma yarışı, nükleer silahların kullanılmasının getireceği felaket nedeniyle karşılıklı çatışmadan kaçınma, buna karşılık vekalet savaşları yoluyla rekabeti sürdürme olarak özetlenebilir.

Yeni düzenin diğer bir özelliği, istikrara katkıda bulunacak devletlerarası diyalog mekanizması fikrinin Milletler Cemiyeti'ne göre daha etkinleştirilmiş bir Birleşmiş Milletler örgütü aracılığıyla sürdürülmesi konusunda tüm devletlerin görüş birliğine sahip olmasıdır. Soğuk Savaş'ın ideolojik karşıtlık dinamiği, BM'nin çalışmalarına da yansımış olmakla birlikte, kuruluş antlaşması üye devletlerin bağımsızlık, eşit egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı ilkelerini amaçladığından, BM üyeliği devletler açısından güçler hiyerarşisi tehdidine karşı ek bir güvence olarak algılanmıştır.

İki kutuplu düzen, kurucu güçlerden birinin sahneden çekilmesiyle sona erdi. Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından Aralık 1991'de SSCB'nin resmen dağılmasına uzanan süreç Soğuk Savaş'ın bittiğini ilan etti. İki kutuplu düzenin kutuplarından biri yok olunca, diğeri de denge işlevinden yoksun kaldı. İkinci Dünya Savaşı sonrası dengenin ortadan

kalkması beklenmedik bir boşluk yarattı. Bu boşluktan yararlanmak isteyen bölgesel güçler kendi projeleri çerçevesinde harekete geçince bölgesel krizler ortaya çıktı. Körfez krizleri, Yugoslavya'nın kanlı dağılma süreci, Afrika kıtasında soykırım boyutuna varan istikrarsızlıklar, yeni bir düzen ihtiyacının da habercisi oldu.

7. Soğuk Savaş Sonrası Düzen Arayışı

Soğuk Savaş sonrası dönemin belirsizliği genel olarak devletler açısından endişe oluşturmıştır. İki kutuplu dengenin ayakta kalan gücü ABD'nin tek başına sistemsiz istikrar sağlayacak imkan ve yeteneklere sahip olmadığı, ayrıca sahip olsa dahi bunun hızla hiyerarşik bir yapıya dönüşme ihtimali ortaya çıkınca yeni düzen arayışlarının ilk adımları görülmeye başladı. Bu ilk girişimler Soğuk Savaş kurumlarının yeni döneme uyarlanması ve eski rakiplerin çok taraflı çözümlere odaklanan bu kurumlar çerçevesinde işbirliği olanakları araması biçimindeydi. NATO-Varşova Paketi diyalogundan ortak değerler platformuna dönüşen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, eski Doğu Bloku ülkelerine kucak açan Avrupa Konseyi, önce Avrupa'nın tarafsız devletlerini, ardından da eski Doğu Bloku ülkelerini, hatta bazı eski Sovyet cumhuriyetlerini üye yapan Avrupa Birliği, aynı biçimde genişleyen NATO, "birbirine kenetlenmiş kurumlar" aracılığıyla öncelikle yirminci yüzyılda iki dünya savaşının çıkmasından sorumlu Avrupa'da istikrar sağlamaya yönelik çabaların ifadesiydi.

Uluslararası güç dengesine dayanan siyasi bir düzenin yokluğunda, eşit egemen devletlerin kurumlar ve antlaşmalar aracılığıyla çok taraflı istikrar çözümleri üretebilme olasılıklarının asimetrik güç dağılımı ve sürekli çıkar çatışmaları nedeniyle sınırlı olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Diğer yandan, tek başına denge sağlayıcı süper güç konumundan çıkmış olmayı kabullenmeyen bir Rusya Federasyonu, beklenmedik bir hızla ekonomik gelişme kaydeden bir Çin ve yumuşak gücünün zirvesine ulaşmış, yeni üyelik talepleriyle baş edemeyen bir Avrupa Birliği'nin yanı sıra orta gelir düzeyinin üst sınırlarını zorlayan bir dizi yeni ekonomik güç, kendilerini içermeyen bir siyasi düzenin gerçekçi olamayacağını ve işlevini yerine getiremeyeceğini gösteriyordu. Zaten Soğuk Savaş'ın galibi olarak görülen ABD'ye Birinci Körfez Savaşı'nda ve 11 Eylül 2001 saldırılarından hemen sonra verilen açık destek, ABD yönetimlerinin bu desteği ortak faydaya yöneltmek yerine iç politika malzemesi haline getirmeleri nedeniyle kısa sürede uluslararası toplumda hayal kırıklığına dönüşmüştü. Yeni düzenin yine çok kutupluluk yönünde gelişeceği beklentisi de bu çerçevede arttı.

8. Yeni Düzenin Parametreleri

Yirmibirinci yüzyıla damgasını vuracak yeni bir güç dengesine dayalı düzenin tek kutuplu ya da iki kutuplu olmayacağı kesindir. Günümüzde hiçbir devletin dünya siyaseti üzerindeki belirleyici etkisi 1815-1914 arası Büyük Güçlerin ya da 1945-1991 arası Süper Güçlerin o dönemlerdeki göreceli etkileri boyutunda değildir. Üstelik askeri güç dağılımı açısından gözlenen asimetri tarihte olmadığı kadar büyükken, en güçlünün gücüyle orantılı bir etkiye sahip olmaması, yeni düzenin farklı yapıda bir çok kutupluluk olacağı biçiminde yorumlanabilir. Diğer bir deyişle, ikiden çok devletin her biri kendi başına ya da küçük ittifaklar halinde klasik çok kutuplu düzenden farklı rekabet koşullarında hiyerarşik bir sistemin oluşmasını engelleyecek dengeyi kurması, yeni düzenin başlangıcı olacaktır.

Güç dağılımı, tarihsel olarak devletlerin dünya ekonomisinde sahip oldukları pay ile orantılı olmuştur. Bu payı artırmak için silahlı kuvvetlere başvurulması dönemleri büyük ölçüde geride kalmakla birlikte, askeri güç devletlerin mevcut durumlarını korumak için elde bulundurmak istedikleri bir unsur olmaya devam etmektedir. Ekonomik güçle askeri güç arasında da doğal olarak doğrudan bir ilişki vardır. Soğuk Savaş sonrasında bu iki ayrı düzlemde farklı güç dağılımları ortaya çıkmaya başladı. Günümüzde dünyada ekonomik ve askeri gücün GSYH ve askeri harcamalarının gösterdiği kadarıyla nasıl dağıldığı ve bu dağılımın Soğuk Savaş sonrasında nasıl bir değişime uğradığı aşağıdaki tablolarda görülebilir.

Tablo 1: Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik büyüklükler⁵

1992	GSYH (milyar \$)		2017	GSYH (milyar \$)	
Küresel Toplam	25.439	100%	Küresel Toplam	74.916	100%
(AB)	8.564	33,7%	ABD	19.390	25,9%
ABD	6.539	25,7%	(AB)	17.282	23,1%
Japonya	3.908	15,4%	Çin	12.237	16,3%
Almanya	2.123	8,3%	Japonya	4.872	6,5%
Fransa	1.401	5,5%	Almanya	3.677	4,9%
İtalya	1.315	5,2%	İngiltere	2.622	3,5%
İngiltere	1.179	4,6%	Hindistan	2.600	3,5%
İspanya	629	2,5%	Fransa	2.582	3,4%
Kanada	592	2,3%	Brezilya	2.055	2,7%
Rusya	460	1,8%	İtalya	1.934	2,6%
Çin	426	1,7%	Kanada	1.653	2,2%
Brezilya	400	1,6%	Rusya	1.577	2,1%
Meksika	363	1,4%	Güney Kore	1.530	2,0%
Hollanda	358	1,4%	Avustralya	1.323	1,8%
Güney Kore	350	1,4%	İspanya	1.311	1,7%
Avustralya	324	1,3%	Meksika	1.150	1,5%
Hindistan	284	1,1%	Endonezya	1.015	1,4%

Kaynak: Dünya Bankası

İlk tabloda dikkati çeken Çin ve Hindistan'ın bariz yükselişiyle Rusya ve AB üyelerinin göreceli düşüşüdür. Sıralama düzeyinde ortaya çıkan bu durumun yanı sıra mutlak değerlerdeki kimi değişimler de çarpıcıdır. AB, 1995-2013 genişlemelerinden önce küresel ekonominin üçte birini temsil ederken, son dönemde payı %23'e gerilemiştir. ABD yurtdışı hasılası parasal olarak 25 yılda yaklaşık 3 katına ulaşırken, küresel GSYM içindeki payı değişmemiştir. Dönem başlangıcında ABD'yi ikinci sıradan takip eden Japonya'nın değerleri sadece dörtte bir oranında artmıştır. Buna karşın Japonya dünyada üçüncü sırada kalmakla birlikte, küresel

⁵ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>

payı %15'lerden %6,5'e gerilemiştir. Çin ekonomisi aynı dönemde 28 katına ulaşmıştır ve projeksiyonlara göre ABD düzeyini yakın gelecekte aşmak üzeredir. Rusya %2 civarında bir pay sahibi olmayı sürdürmekte, ama ekonomik olarak ciddi bir atılım yapma potansiyeli göstermemektedir. Hindistan ekonomisi bu dönemde 9'a, Brezilya ekonomisi 5'e katlanmıştır. Hindistan mutlak büyüklük açısından İngiltere'yi yakalayarak Fransa'yı, Brezilya ise İtalya, Kanada, İspanya ve Rusya'yı sıralamada geride bırakmıştır. Bu yeniden konumlanmaların dünya siyaseti ve güç dengesine yansımaları kaçınılmazdır.

Tablo 2: Soğuk Savaş sonu ve ertesinde en yüksek askeri harcamalar⁶

1990	Askeri Harcamalar (milyar \$)	2017	Askeri Harcamalar (milyar \$)
ABD	306.2	ABD	609.8
SSCB	190.7	Çin	228.2
Fransa	42.6	Suudi Arabistan	69.4
Almanya (Batı)	42.3	Rusya	66.3
İngiltere	38.9	Hindistan	63.9
Japonya	28.8	Fransa	57.8
İtalya	23.4	İngiltere	47.2
İran	16.5	Japonya	45.4
Suudi Arabistan	16.4	Almanya	44.3
İspanya	11.7	Güney Kore	39.2
Kanada	11.4	Brezilya	29.3
Hindistan	10.5	İtalya	29.2
Güney Kore	10.1	Avustralya	27.5
Çin	10.1	Kanada	20.6

Kaynak: SIPRI ve Dünya Bankası

İki kutuplu dengenin son dönemi ve günümüz arasında askeri harcamaların dağılımındaki değişime bakıldığında, iki süper güçten SSCB'nin ardılı Rusya Federasyonu'nun geri sıralara düştüğü, AB üyelerinin de sıralamada gerilemiş olduğu görülür. Çin, ABD'nin ardından ikinci sıraya, 1990'daki 30'da bir oranından 2017'de %40 oranına yaklaşarak yerleşmiştir. Mevcut durumda ABD ve Çin diğer devletlerin çok ötesinde askeri harcamalar yapmaktadır. Japonya daha alt sıralara düşmekle birlikte, askeri harcamalarını yaklaşık %60 oranında artırmıştır. Brezilya ve Avustralya, sıralamada yükselen bölgesel güçlerdir.

⁶ <https://www.sipri.org/databases/milex>
<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD>

Ekonomik ve askeri düzlemlerde karşımıza çıkan güç konfigürasyonlarını nicelik ve nitelik olarak etkileyen iki unsur daha hesaba katılmalıdır: Teknolojik inovasyon gücü ve yumuşak güç. Küresel rekabette giderek ön plana çıkan teknolojik inovasyon gücü, bilgi toplumu, bilimsel bilgi birikimi, yetişmiş insan gücü ve bunlara ayrılan kaynaklar ile doğrudan ilişkilidir. Yumuşak güç ise, kuvvete başvurmaksızın karşı tarafı kendi isteğiyle yanına çekebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Kendisi için en düşük maliyetle başkalarının çıkarlarına en büyük katkıyı sağlayabilen devletin, yumuşak gücü sayesinde kendi çıkarlarını da en etkin biçimde koruyacak etkiye sahip olduğu varsayılır. Buradan hareketle, yeni denge arayışlarının ekonomik ve askeri düzlemlerde teknolojik ve yumuşak güç faktörlerinin de katkısıyla sürdürülmekte olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Ekonomik güç dağılımı açısından bakıldığında, 1991-2018 arasında dünya üretiminin hızla Atlantik havzasından Güneydoğu Asya'ya kaydığı görülür. Bu durumun sermaye akışı, ticaret, tüketim ve işsizlik üzerindeki yansımaları geleneksel gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde, küreselleşme karşıtı hareketlerden aşırı sağ ve korumacı siyasi yapıların güçlenmesine kadar uzandı. Yeni gelişen ekonomiler ise devlet olarak dünya siyasetindeki konumlarını yükseltme çabasına girdi. Doğal olarak bir dizi çıkar çatışmasını içinde barındıran bu gelişmeler yeni düzen arayışları üzerinde de etkili oldu.

SSCB'nin ardılı 15 devletin, başta Rusya Federasyonu olmak üzere sosyalist rejim iddiasını terkettiği, Çin'in ise bu iddiayı sürdürmekle birlikte kapitalizm karşıtı ekonomik modelden çoktan vazgeçtiği göz önünde tutulursa, öncelikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni bir güç dengesine dayalı düzen arayışının ekonomik model rekabeti üzerine kurulu olmayacağı sonucuna varılabilir. Dolayısıyla yeni dengeler, bir önceki düzende olduğu gibi ideolojik karşıtlık oluşturan ekonomik, sosyal ve siyasi projelerin çatıştığı değil, benzer beklentilerle refah paylarını artırırken siyasi rejim ve iktidarlarını korumaya yönelik politikaların rekabet ettiği bir uluslararası ortamda oluşmaktadır.

9. Liberal Düzenin Geleceği

Güç dengesine dayalı düzenlerde denge unsuru olarak sistemin istikrarına katkıda bulunan devletler bunun karşılığında kendi çıkarlarını korumada öncelik sahibi olmuşlardır. Bu durum, başkalarını tehdit etmedikleri sürece, eşit egemenlik sistemi içerisinde kendilerinden daha güçlülerle birlikte varolan diğer devletler bakımından güç dengesinin onlara sağladığı güvencenin karşılığı, diğer bir deyişle, güç asimetrisinin eşitlikçi bir sistem için minimum maliyeti olarak kabul görmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası düzenin kurucuları, yani BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ve bunların çevresinde toplanan devletlerin Soğuk Savaş içerisinde ortaya çıkardıkları yapı, bir yanda liberal bir düzen beklentisi, diğer yanda gerek ekonomik gerekse siyasi liberalizmin temel varsayımlarına karşı çıkan siyasi projeler arasındaki rekabeti yansıtmaktaydı. Bu ikili yapıda ortak payda, uluslararası ilişkilerin BM temel ilkeleri doğrultusunda şekillenmiş kurum ve kurallar çerçevesinde çok taraflı çözümler hedeflenerek yürütülmesiydi. Güç dengesinin temel unsurları bu yapıdan azami ölçüde yararlandılar. Ekonomik ve siyasi liberalizm ise Batı kampının hedefi olarak kaldı.

İki kutuplu düzen sona erdiğinde, ekonomik liberalizm tartışılan bir konu olmaktan çıkmıştı. Sosyalist ekonomilerin de serbest piyasa kervanına katılması, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü sisteminin genel kabul görmesi, gelişen ekonomilerin sermaye, mal ve

hizmetlerin serbest dolaşımını çıkarlarına uygun görmeleri, küreselleşme adı altında toplanan yeni bir ekonomik ortamın habercisi oldu.

Siyasi liberalizm ise bu dönemde benzer bir yol izlemedi. Soğuk Savaş'ın Doğu-Batı karşıtlığı ve Bağlantısızlar dağılımında Batı kampının değerleri olarak görülen siyasi liberalizm; çoğulcu demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarına saygı boyutlarını içeriyordu. Soğuk Savaş bölünmeleri ortadan kalktıktan sonra siyasi liberalizm en azından eski Doğu Bloku ülkelerince de benimsenmiş görünmekle birlikte bu durum uzun sürmedi. Yirmibirinci yüzyıla gelindiğinde otoriter rejimler kimi örneklerde başarılı olmuş ekonomik performanslarının da desteğiyle güçlenmeye başladılar.

Düzen kurucuların kendi rejim tercihlerini düzene empoze etmeye çalışması, eşit egemenlik sisteminin yanı sıra rejim güvenliği açısından da işlev gördüğünden iki kutuplu düzenin ayrılmaz parçasıydı. Batı ve Doğu arasındaki değerler çatışması, her iki blokta yer alan devletlerin kutupları oluşturan süper güçlerin rejimleriyle uyumlu olmasını gerektiriyordu. Klasik çok kutuplu düzenin ilk dönemlerinde monarşik rejimlerin esas kabul edilmesi de benzer bir özelliktir.

Liberal düzen kurucuların çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı vurgusu, bunların düzenin istikrarı için gerekli olduğu inancından kaynaklanmaktadır. Ancak düzenin istikrarına ve kendi rejimine tehdit oluşturmadıkça, düzen muhafızlarının otoriter rejimlere ikili ilişkilerindeki çıkarları gereği destek oldukları da sıklıkla görülmüştür. Bu sebeple liberal siyasi düzenin temel varsayımı, devletlerin kendi içlerinde yaşadıkları siyasi istikrarsızlıkların çevreye sirayet etme eğilimi gösterdiğinden hareketle, siyasi iktidar değişikliğinin şiddet yoluyla gerçekleşme ihtimalinin daha düşük görüldüğü demokratik rejimlerin, doğası gereği iç ve dış istikrara katkıda bulunacağıdır. Tarihsel olarak demokratik rejime sahip devletlerin birbirleriyle savaşmadığı gözlemlendiğinden, demokrasinin yayılması, savaş tehdidini de azaltan bir faktör olarak kabul edilir. Diğer yandan barış ve istikrarın devletler arasında demokratik topluluk ruhu, karşılıklı saygı ve işbirliği öngören kurallar ve kurumlar aracılığıyla sağlanmasının mümkün olduğu inancı da her zaman mevcut olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası yeni düzen arayışları döneminde hem ekonomik hem de siyasi anlamda liberal düzenin genel kabul göreceği beklentisi hakimdi. Ancak gelişmeler siyasi liberalizmin aleyhine oldu. Uluslararası ekonomik güç dağılımının merkezi Asya'ya kayan yeni biçimi, bu dönemin güç dengesi taraflarının ekonomik kazanımlarını liberal mantığa göre artırırken, siyasi rekabet hem yeni ekonomik statünün devletlerin güç dağılımındaki konumuna yansımaları hem de rejimlerinin liberal olmayan niteliğinden ödün vermemesi üzerine yoğunlaştı.

Yeni güç dengesinin çok kutuplu olması, Rusya ve Çin tarafından 1990'ların ortalarında itibaren talep olarak dile getirilmeye başlamıştı. Siyasi rejimlerini iç ve dış baskılara karşı güvence altına alma çabası, ABD ile askeri güç açısından boy ölçüşebilecek olan Rusya ve ekonomik güç açısından boy ölçüşebilecek hale gelen Çin için dünya ölçeğinde bir statü arayışına dönüştü. Liberal düzenin diğer paydaşları olan Avrupa Birliği ve Japonya, ABD'nin müttefiki olarak aktif bir tutum takınmadılar. Bu çerçevede yeni çok kutupluluk, temelde dört aktörü olan ancak farklı kriterler üzerine kurulu rekabet ve işbirliği ilişkileri biçiminde gelişti.

10. Yeni Düzenin Kutupları

Yeni çok kutuplu düzen askeri ve ekonomik düzlemlerde ayrı ayrı incelenirse, her iki düzlemde de eşmerkezli halkalar biçiminde güç dağılımları görülebilir. Askeri güç merkezinde, NATO ve Batı ittifakına karşı rejim güvencesi arayışındaki Rusya bulunmaktadır. Bunun dışındaki ikincil halkada, ekonomisi büyüdükçe askeri yatırımlara daha çok pay ayıran Çin ve nükleer güç konumuna gelen ya da bunu amaçlayan Asya ülkeleri yer alır. Üçüncü halka, ekonomileri gelişen ve güvenlik ihtiyaçları yeniden şekillenen, bu nedenle de hızla silahlanan devletlerden oluşur. NATO, ABD merkezli bir ortak savunma projesi olarak kabul edilirse, askeri açıdan Avrupa ve Amerika kıtasındaki müttefikler arasında bir rekabet olmadığı, ancak çeşitli ittifak içi tartışmalar nedeniyle ABD güvencesinin giderek şüpheyile karşılanmakta olduğu görülür. Askeri düzlemdeki rekabet, ABD/NATO ile Rusya ve daha küçük ölçekte ABD ile Çin arasında belirgindir. Ancak NATO'nun işlevini yitirmesi tehlikesi karşısında kendi savunma kimliğini oluşturacak bir AB, bu düzleme farklı bir konumda eklemenecektir.

Ekonomik düzlemde iç halka GSYH'leri 20 ila 15 trilyon \$ aralığındaki ABD, Çin ve AB'yi içerir. İkincil halkada Japonya, AB'den ayrılırsa İngiltere, Hindistan, Brezilya, Kanada, Rusya, Güney Kore gibi GSYH'leri 5 ila 1,5 trilyon \$ aralığında bir grup, üçüncü halkada da Avustralya, Endonezya, Meksika, Türkiye, Suudi Arabistan, Arjantin, İran ve Güney Afrika gibi dünyanın ilk 20 ekonomisi arasına girebilecek ülkeler yer alır. Bu düzlemdeki rekabet küresel güç dengesi açısından iç halkada yoğunlaşmıştır. Ancak G-20 deneyiminde ya da BM reformu tartışmalarında açıkça görülebileceği gibi, dış halkalarda konumlanmış tüm bu ülkeler yeni düzende kendilerine yer edinme çabası içerisinde. Bu çabalar küresel güçlerin yanı sıra bölgesel güçlerin de düzen arayışlarını etkileme potansiyelini gösterir. Ancak kutuplar, çevrelerinde ortak çıkar grupları oluşturan merkezler olduğundan bölgesel güçler de küresel güç dağılımı ve oluşacak denge düzeni içerisinde kendi çıkarları doğrultusunda tercihler yaparak konumlanacaklardır. İki kutuplu denge modelinden farklı olarak bölgesel güçler ve diğer dış halka devletleri, çok kutuplu dengelerin dinamiğine uygun olarak konum seçimlerinde daha geniş hareket alanına sahiptir. Diğer bir deyişle kutuplar arası geçişler, merkez dışında kalanlar için mevcut seçenekler arasındadır. Bu da özellikle bölgesel güçlere avantaj sağlarken, öngörülürlüğü azalttığından düzenin istikrarını olumsuz etkiler.

Askeri ve ekonomik düzlemlerin yer yer çakıştıkları gözden kaçmamalıdır. Örneğin AB ve ABD, büyük ölçüde hem ekonomik rekabet hem askeri ittifak ilişkisi içerisinde. Japonya ile ABD arasında da benzer bir durum söz konusudur. Çin ile Rusya arasındaki ilişki ekonomik karşılıklı bağımlılık, askeri rekabet ve Batı ittifakı karşısında siyasi işbirliği olarak özetlenebilir. Bu karmaşık durum çok kutupluluğun asimetrik bir yapıya sahip olduğunun da göstergesidir.

11. Çok Kutuplu Asimetrik Denge Modeli

Yeni dünya düzeni çok kutupluluğa doğru evrilirken önceki güç dengesi modellerinden de farklı özellikler göstermektedir. Gerek klasik çok kutuplu gerekse iki kutuplu dengeler temelde homojen ve simetriktir. Örneğin ondokuzuncu yüzyılın büyük güçleri, her açıdan birbirleriyle karşılaştırılabilir özelliklere sahip, güç konfigürasyonunda aynı kriterlere göre konumlandırılabilir yapıları. Dengenin beşli modelde 2-2 ve bir dengeleyici

(genellikle İngiltere) biçiminde oluştuğu gözlemlenebilirdi. İki kutuplu dengenin tarafları da süper güçler ve onların yanında oluşmuş, yine güç konfigürasyonunda benzer kriterlere göre konumlanmış iki blok olarak ortaya çıkmıştı. Buna karşılık, yirmibirinci yüzyılın küresel ekonomik ve askeri güç düzlemlerinde ayrı konfigürasyonlar oluşturan kutupları arasındaki rekabet ilişkileri simetrik olmayan yapıda bir denge görünümü vermektedir. Taraflar arasında teknolojik inovasyon ve yumuşak güç dağılımının da eşit olmadığı dikkate alınırsa, yeni dönemde çok kutuplu asimetrik bir denge modelinden söz etmek mümkündür.

Bu modelde her kutup kendi güçlü olduğu düzlemdeki üstünlüklerini kullanarak düzenin belirleyicisi olmaya çalışacaktır. Her iki düzlemde de güçlü olma ya da öyle kalma çabası sürekli hale geleceğinden dengenin oluşması bir kutbun diğerlerine baskın çıkmasıyla değil, her kutbun herhangi bir güç unsuruyla baskın çıkmaya çalışanları engelleyebilme yeteneğine kavuşmasıyla oluşacaktır. Bu çabanın sonucu olarak ortaya çıkan ekonomik ve askeri rekabet, konvansiyonel ve nükleer silahlanma yarışının yanı sıra bilgi teknolojileri ve siber güvenlik alanlarını da kapsayacaktır. Yeni güç dağılımında daha etkin konumlara yerleşme yarışında uzay teknolojisine yatırım yapan devletler de avantajlı olacaktır.

Tablo 3: Araştırma ve geliştirme yatırımları ve patent başvuruları⁷

	ArGe Yatırımı	2017 milyar\$ PPP
1	ABD	476
2	Çin	371
3	(AB)	341
3	Japonya	170
4	Almanya	110
5	Güney Kore	73
6	Fransa	61
7	Hindistan	48
8	İngiltere	44
9	Brezilya	42
10	Rusya	40
11	İtalya	29
12	Kanada	28
13	Avustralya	23
14	İspanya	19
15	Türkiye	16
16	Meksika	12
17	Endonezya	2

Kaynak: UNESCO

	Patent Başvuruları	
	2016	Toplam
1	Çin	1.338.503
2	ABD	605.571
3	Japonya	318.381
4	Güney Kore	208.830
5	Almanya	67.899
6	Hindistan	45.057
7	Rusya	41.587
8	Kanada	34.745
9	Avustralya	28.394
10	Brezilya	28.010
11	Meksika	17.413

Kaynak: Dünya Bankası

⁷ <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending/>
<https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.RESD?view=chart>
<https://data.worldbank.org/indicator/IP.PAT.NRES?view=chart>

İki kutuplu düzende uzay yarışı yalnızca süper güçlerin tekelindeyken, bugün çok kutuplu güç dağılımının tüm tarafları ve bölgesel güçlerin dahil olduğu bir rekabet alanıdır.⁸ Sonuç olarak, her iki düzlemde güç konfigürasyonlarını nicelik ve nitelik olarak etkileyecek olan teknolojik yetenekler ve yumuşak güç faktörleri, rakiplerin düzen içerisindeki konumlarını belirlemede önemli roller üstlenecektir. Ülkelerin araştırma ve geliştirme yatırımları ve patent başvuruları teknolojik gücün göstergesi olarak alındığında, düzen kurucu konumdaki güçlerin birbirlerine göre konumu Tablo 3'te verilmiştir. Burada da AB'nin, gerek birlik olarak, gerekse büyük ekonomilere sahip üye ülkeleri tek başlarına, ABD ve Çin ile birlikte üst sıraları paylaştıkları, Rusya'nın ise açık farkla alt sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Yumuşak güç açısından bakıldığında ise AB üyesi büyük ekonomilerin başı çektiği, Batı ittifakını oluşturan devletlerin ezici çoğunlukta olduğu, Çin ve Rusya'nın ise gerilerde kaldığı görülür (Tablo 4). Her iki tablodaki sıralamalarda üst sıralarda yer alan Japonya'nın, askeri gücünü küresel düzeye çıkarması durumunda bölgesel güç konumundan denge kurucu konumuna geçme potansiyeli taşıdığı söylenebilir.

Tablo 4: Yumuşak güç endeksi⁹

Yumuşak Güç Endeksi 2018	
1	İngiltere
2	Fransa
3	Almanya
4	ABD
5	Japonya
6	Kanada
7	İsviçre
8	İsveç
9	Hollanda
10	Avustralya
...	
27	Çin
28	Rusya

Kaynak: Portland and USC Center of Public Diplomacy

Tablo 5, yeni düzenin kutupları olmaya aday güçlerin yukarıdaki veriler ışığında ekonomik, askeri, teknolojik ve yumuşak güç parametrelerine göre değerlendirildiklerinde birbirlerine göre konumlarını özetlemektedir.

⁸ ABD ve Rusya dışında ulusal uzay ajansı kurmuş olup Dünya yörüngesine başarıyla roket ulaştıran ülkelerin sayısı hızla artmaktadır. Günümüzde yörüngeye uydu yerleştirme kapasitesini kanıtlamış 6 uzay ajansı AB, ABD, Çin, Hindistan, Japonya ve Rusya'nındır.

⁹ <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The-Soft-Power-30-Report-2018.pdf>

Tablo 5: Güç konfigürasyonu

	Ekonomik Güç	Askeri Güç	Teknolojik Güç	Yumuşak Güç
AB	±	±	+	+
ABD	+	+	+	+
Çin	+	↑	↑	-
Rusya	-	+	-	-

Asimetrik model çerçevesinde ele alınan dört kutuptan Avrupa Birliği, küresel ekonomik düzlemde ABD ve Çin ayarında bir büyüklüğe sahiptir. Ancak hızlı genişleme, iç anlaşmazlıklar, 2008 krizinin etkileri ve İngiltere'nin birlikten ayrılma kararı nedenleriyle toplam ekonomik büyüklüğünü güç parametrelerine çevirme kapasitesi sınırlı görünmektedir. Buna rağmen, Almanya, Fransa ve diğer başlıca AB ekonomileri tek başlarına dahi küresel etkiye sahipken, baskın ortak çıkarlar gereği birlik olarak hareket etme iradesi gösterildiğinde, AB düzen kurucu işlevini başarıyla yerine getirebilir. Bunu mümkün kılacak diğer faktörler de başlıca AB üyelerinin teknolojik inovasyon kapasitelerinin hala yüksek olması ve birliğin kendi çevresi için bir çekim merkezi olmaya devam etmesinden kaynaklanan yumuşak gücüdür. Yirminci yüzyılda iki dünya savaşı başlatan Avrupa'nın tek başarılı barış projesi olan AB'nin tüm tarihsel kazanımlarını terkederek dağılma sürecine girmesi ihtimali her zaman mevcut olmakla birlikte, henüz bunu gerektirecek büyüklükte bir iç çıkar çatışması görülmemektedir. Buna karşılık AB ile ABD arasındaki çıkar çatışmaları hem ekonomik alanda, hem de NATO içerisinde giderek daha yoğun biçimde ortaya çıkmaktadır.

Askeri güç açısından AB bir tür ara konumdadır. Bir önceki düzenin Batı açısından temeli olan Kuzey Atlantik ittifakı NATO, üyelikleri itibarıyla tam örtüşmese de AB savunmasının ağırlık merkezidir. Bu konudaki çeşitli girişimlere karşın NATO dışında bir AB savunma kimliği henüz oluşmamıştır. Bu nedenle AB'yi askeri güç düzleminde kendi başına bir aktör olarak görmek mümkün olmamaktadır. Diğer yandan, dünyada nükleer silah sahibi olduğunu beyan etmiş 8 devletten ve BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden ikisi olan Fransa ve İngiltere (şimdilik) AB üyeleri arasındadır. Ayrıca başka AB üyeleri de tek başlarına küresel ölçekte rol oynamaya aday silahlı kuvvetlere sahiptir. Bütün bunlara Donald Trump yönetimi altındaki ABD ile AB ve NATO arasındaki Atlantik ittifakını sorgulatır boyuta ulaşan gerginlikler de eklendiğinde¹⁰, yakın gelecekte AB askeri gücünün kendi kimliğiyle ortaya çıkmasına yönelik gelişmeler kuvvetle muhtemeldir. Bu gerçekleşirse, bugün askeri düzlemde görünür olmayan AB, etkin bir aktör olarak yerini alabilecektir.

ABD halen küresel ekonomik ve askeri düzlemlerde en güçlü devlet konumundadır. Hala en büyük ekonomi, finans ve para arzı merkezidir. Tek başına dünya ekonomik büyüklüğünün dörtte birini temsil etmektedir. NATO, ABD'nin katkısına ve nükleer şemsiyesine muhtaçtır. Güneydoğu Asya'nın bölgesel güçleri Japonya ve Güney Kore ile Tayvan güvenliklerini ABD'ye borçludur. Teknolojik inovasyon ve yumuşak güç parametrelerinde de ABD öncü konumunu sürdürmektedir.

¹⁰ Şubat 2019 Münih Güvenlik Konferansı'nda Batı ittifakı açısından Donald Trump sonrası normalleşme ihtimali sorgulanarak benzer durumların tekrarlanma tehlikesine karşı önlem alma ihtiyacının dile getirilmiş olması Soğuk Savaş ve sonrasında eşî görülmemiş bir gelişmedir.

Ancak tek kutupluluk, hiyerarşik bir sisteme geçiş anlamına geleceğinden, eşit egemenliğe dayalı uluslararası sistemin siyasi parametreleri arasında değildir. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra güç ve refahın coğrafi dağılımı değiştikçe, iki kutuplu dengenin süper gücü ABD'nin de karşısına yeni rakip adayları çıkması beklenebilecek bir gelişmeydi. Bu rakip adayları 1990'ların ortalarından itibaren, yeni kimliğiyle Rusya ve yirmibirinci yüzyıla dev bir ekonomi olarak giren Çin oldu. Bu bağlamda çok kutuplu bir dünyadaki yeni yeri için mücadele etmek zorunda olan ABD'nin Soğuk Savaş dönemindeki müttefiklerine de rakiplerine de iki kutuplu düzendeki gibi davranması doğal olarak beklenmemelidir.

Rusya, yeni rejimini konsolide ettikten sonra Soğuk Savaş sonunda kaybettiği süper güç statüsünü yeniden elde etmek için bir dizi hamleye girişmiştir. Bunlar BM Güvenlik Konseyi'ndeki kararlarda Batı karşıtı tutum takınarak Çin ile birlikte cephe oluşturmak biçiminde başlamış, 2008'de Gürcistan ve 2014'te Kırım'da olduğu gibi tek taraflı askeri müdahalelerle fiili durumlar yaratma biçimine dönüşmüştür. Eski SSCB coğrafyasında çözülmeden kalmış Abhazya, Güney Osetya, Karabağ ve Transdinyester sorunlarının süruncemede kalması, Rusya'ya etki alanını yayma imkanı vermektedir. 2015'te Suriye'ye müdahalesi sonucunda Rusya askeri varlığını Doğu Akdeniz'e kalıcı olarak yerleştirmiştir.

Tüm bu hamleler askeri güce dayanarak gerçekleştirilmiştir. Ekonomik güç açısından Rusya diğer düzen kurucularla aynı düzeyde değildir. Hala büyük bir ekonomi sayılmakla birlikte¹¹, küresel payı diğerleriyle karşılaştırılabilecek boyutta değildir. Diğer yandan, Rusya'nın federal bütçesinin yaklaşık %40'ı doğal gaz ve petrol ihracatından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, dünya fiyatlarının seyrine bağlı olarak ham madde ihracatına dayalı ekonomilerin sorunlarıyla o da karşı karşıyadır. Teknolojik ve yumuşak güç açılarından da alt sıralarda olduğu göz önünde tutulursa, Rusya'nın neden askeri güç kartını kullanmayı tercih ettiği ortadadır. Halen nükleer başlık stoğu açısından birinci sırada yer alan Rusya, ABD ile nükleer güç paritesine sahip tek devlettir.¹² Ancak denge arayışlarında temel güdüsü, askeri güç kullanımı ve otokratik rejimi yüzünden ABD ve AB'nin yaptırımlarıyla karşılaşmış olmasını, rejim güvenliğine tehdit olarak algılaması nedeniyle siyasi liberal düzen baskılarını savuşturmadır.

Çin, ekonomik düzlemde kısa sürede çok büyük aşama kaydederek dünya sıralamalarının en üstlerine yerleşmekle bir düzen kurucu adayı haline gelmiş oldu. Temel beklentisi; rejim güvenliğini, ekonomik modelini ve toprak bütünlüğünü güvence altına almak ve sistemini, otokratik rejimlerin ortak kaygısı olan iç muhalefeti cesaretlendirecek dış etkilere kapatabilmektir. Rusya ile Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik rekabet ortadan kalkmıştı, 1969'da silahlı çatışmaya dönüşmüş olan sınır anlaşmazlığı da 1991-2004 döneminde anlaşmaya bağlandı. Çin bundan sonra askeri düzlemde de gücünü katlama çabasına girişti. Bu çaba başarıyla sürmekte, Çin hızla bölgesel bir askeri güç olmaktan küresel bir güç olmaya doğru yol almaktadır.

Eş zamanlı olarak, Çin teknolojik inovasyon kapasitesini artırarak dünyada lider konumuna gelmeyi devlet politikası olarak sürdürmektedir. Yumuşak güç sahibi olmak için

¹¹ Rusya 1997'de G7 grubuna 8. üye olarak eklenmişti. 2014'te Kırım'ı ilhak etmesine tepki olarak üyeliği askıya alındı.

¹² Halen Rusya'nın 6800, ABD'nin 6550, Fransa'nın 300, Çin'in 270, İngiltere'nin 215, Pakistan ve Hindistan'ın 130'ar, İsrail'in 80, Kuzey Kore'nin 20 kadar nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir.

gerekli çekim alanını yaratacak, ayrıca enerji güvenliği ve Çin için kritik ticaret yollarının güvencesini sağlayacak kapsamlı girişimler, Kuşak ve Yol projesi adı altında tasarlanmış ve bir yandan Hint okyanusu, diğer yandan Akdeniz'e kadar uzanan alanda dev altyapı yatırımları olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak her iki konuda da AB ve ABD ile aradaki mesafenin kapatılması güç görünmektedir.

12. Asimetrik Çok Kutuplu Düzenin Dinamikleri

Yukarıdaki tartışmaların ışığında, oluşma aşamalarına tanık olduğumuz yeni düzenin hangi dinamikler çerçevesinde yerleşeceği ya da yerleşip yerleşmeyeceği konularında bazı taslak sonuç önerileri formüle etmek mümkündür. Öncelikle düzenin eşit egemenliğe dayalı sistemin varlığını sürdürme amaçlı olduğu konusunda bir şüphe olmadığına altını çizmek gerekir. Ulus-devletler, hiyerarşik bir sistemi reddetmeye devam etmektedir.

Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üzerinde anlaşılmış kurallar ve kurumlar çerçevesinde çok taraflı mutabakat zemininde yürütülmesi arzulanan ilişkilerin, kısa vadeli kazanç beklentileri, iç siyasi iktidar hesapları ve güç gösterileriyle ön plana çıkan tek taraflı, keyfi hareketler yüzünden gerginleşmesi bugün giderek daha sık karşılaşılan bir durum haline gelmiştir. ABD ve Rusya için askeri güç kullanımına yatkınlık, Çin için askeri gücünü bölgesel olarak hissettirme eğilimi biçiminde ortaya çıkan bu trend, ABD ile AB arasında ticaret ve savunma işbirliklerinin ekonomik getiri açısından sorgulanması, ABD ile Çin arasında süren ticari soğuk savaşla birlikte çok kutuplu rekabeti her alana yayan örneklerdir. Değerler açısından bakıldığında da ekonomik ve siyasi liberalizmin taraflarında kaymalar görülmektedir. Ekonomik liberalizmin geleneksel savunucularında korumacılık, geleneksel siyasi liberalizm karşıtlarında ise ekonomik liberalizmi benimseme eğilimi yayılmaktadır. AB'nin iç dinamikleri de benzer bir tablo sergilemektedir.

Yeni düzenin iç işleyişi, dört kutupta yer alan aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinin nasıl şekillendiğine göre belirlenecektir. Örneğin, AB-ABD ilişkilerinin ortak değerlerden kaynaklanan karşılıklı güven ve uzun vadeli çıkar hesabı yerine transaksyonel (işlemsel) ya da anlık mukabeleye dayalı kısa vadeli tepkilere ya da açıkça ekonomik çıkar çatışmalarına dönüşmesi, Çin-Rusya eşgüdümünü zayıflatacak, bunların arasındaki çıkar çatışmalarını açığa çıkaracaktır. Bu çerçevede ABD-Çin rekabetinin Güneydoğu Asya'da yoğunlaşarak devam etmesinin ise Rusya'yı rahatlatacağı muhakkaktır. Yine örneğin, rejimin siyasi niteliği ve rejim güvenliği eksenlerine kaymış bir rekabette savunma durumunda kalacak olan Çin ve Rusya, ABD ve AB karşısında birlikte hareket etmek zorundadır. Şanghay İşbirliği Örgütü, BRICS gibi girişimler bu yönde gelişmelerdir. Ancak bunun kalıcı bir ittifaka dönüşmesi ihtimali yok denecek kadar azdır. Rejim güvenliği amacına yönelik ittifakların çok kutuplu bir düzende diğer çıkar çatışmalarını bütünüyle gözardı etmesi mümkün olmadığından, sürdürülebilirlikleri de kuşkuludur.

Diğer yandan, aralarındaki sorunları aşabilmiş bir AB-ABD ittifakı, Çin-Rusya ittifakının da kalıcı olmasına katkıda bulunacaktır. Böyle bir durum gerçekleştiğinde ise, mevcut güç dağılımları çerçevesinde Rusya'nın dengenin belirleyici kutuplarından biri olma konumu sürdürülebilir değildir. Bu koşullarda, yalnızca kendi rejim güvenliği kaygılarıyla hareket edecek bir Rusya'nın Çin yörüngesine doğru çekilmesi, olası bir rejim değişikliği durumunda ise AB ile ekonomik tamamlayıcılık temeline oturmuş bir ortaklık çerçevesinde yer alması beklenebilir. Düzeni istikrarsılaştıracak kritik faktörlerin başında ise bölgesel

güçlerin durumu gelmektedir. Pakistan, Hindistan, İran, Kuzey Kore, hatta Japonya ve birçok yükselen güç, kendi başlarına dengeleri etkileme potansiyeli taşıyan krizler yaratabilecek konumdadır. Çok kutuplu bir ortamda bu krizleri birlikte yönetme iradesini göstermek daha zor olacaktır.

Sonuçta, bugün itibarıyla bu çok değişkenli yeni denge deneyiminin gelecekteki muhtemel süreçlerini bütünüyle öngörmek mümkün olmasa da, sistemin mantığı ve amacı, ortak çıkarlar gereği dünyada barış ve istikrarın asgari düzeyde sağlanmasına yönelik, kendi kuralları olan bir düzenin varlığını gerektirmektedir. Düzenlerin planlama sonucu değil, karmaşık ve çoğunlukla öngörülmesi güç bireysel devlet davranışlarının toplam sonucu olarak ortaya çıktığı gözleminde hareketle, devletlerin düzeni çıkarlarını koruduğu için istemeleri ve denge oluşumunda daha belirleyici konumlara gelmeye çalışmaları doğaldır. Bu çerçevede, sistemin kural ve kurumları, yani uluslararası hukuk, uluslararası örgütler işlevlerini sürdürmekte, denge kurucular ise uygulamada belirleyici olma mücadelesini vermektedir. Aynı biçimde, devletlerin ilkesel olarak zaten karşı çıkmadıkları çok taraflılık, çoğu durumda farklı devletlerin uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde söz sahibi olma mücadelelerinin bir aracı olarak tezahür etmektedir. Bu dinamikler bağlamında, asimetrik çok kutuplu düzenin kaygan bir ittifaklar zemininde farklı düzlemlerdeki çıkarlar ayrıştıkça uzaklaşan, uyuştukça yaklaşan taktik birlikteliklerin dengesi olarak sürmesi, bu nedenle de istikrarsızlık potansiyelinin her zaman mevcut olması beklenmelidir.

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ-TÜSİAD DIŞ POLİTİKA FORUMU ARAŞTIRMA RAPORU

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Boğaziçi Üniversitesi
Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası
Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, İstanbul
Telefon ve Faks: (0212) 359 7156
E-posta: dpf@boun.edu.tr
Web: www.dispolitikaforumu.com

Boğaziçi University-TÜSİAD Foreign Policy Forum

Boğaziçi University
Kuzey Kampüs, Kuzey Otopark Binası
Kat: 1, No: 118, 34342 Bebek, İstanbul, TURKEY
Telephone and Fax: +90 212 359 7156
Email: dpf@boun.edu.tr
Web: www.dispolitikaforumu.com